

УДК 811.161.2.81.373.237

О. В. Шпильківська

ТЕРМІНИ ФІНАНСОВОГО ПРАВА В ЛЕКСИЧНІЙ СИСТЕМІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Шпильківська О. В. Терміни фінансового права в лексичній системі сучасної української мови.

У статті розкрито особливості організації термінологічної підсистеми української мови, що обслуговує галузь фінансового права; визначено місце термінів фінансового права в лексичній системі сучасної української мови й їхню роль у формуванні сучасної мовної картини світу; проаналізовано особливості організації й систематизації лексичних одиниць – фінансово-правових термінів.

Ключові слова: термін, лексема, терміносистема, дефініція, фінансове право.

Шпильковская Е. В. Термины финансового права в лексической системе современного украинского языка.

В статье раскрыты особенности организации терминологической подсистемы украинского языка, которая обслуживает сферу финансового права; определено место терминов финансового права в лексической система современного украинского языка и их

роль в формуванні сучасної мовної картини світу; проаналізовані особливості організації та систематизації лексических одиниць – фінансово-правових термінів.

Ключевые слова: термін, лексема, терміносистема, дефініція, фінансове право.

Shpylykivska O. V. Terms of financial law in the lexical system of the modern Ukrainian language.

In the article the features of the organization of terminological subsystem Ukrainian language, which serves the scope of financial law defines the place of the terms of financial law in the lexical system of modern Ukrainian language and its role in shaping modern language picture of the world, analyzes the features of the organization and systematization of lexical items – financial and legal terms.

Key words: term, lexema, term system, definition, financial law.

Фінансове законодавство – це розгалужена й мобільна галузь, тому для правильного вибору норм, які регулюють у державі грошові відносини, що виникають з фінансової діяльності, необхідно знати специфіку цих відносин і норм, що їх регулюють. Ця специфіка представлена передусім у дефініціях, закріплених у законодавчих документах і нормативно-правових актах. А їхнє правильне тлумачення, розуміння й усвідомлення зумовлене формуванням відповідних мовних одиниць, що закріплюють і зберігають дефінітивні значення для носіїв національної мови на кожному окремому етапі її розвитку. Такі мовні одиниці, які номінують вузькоспеціалізовані поняття, зокрема правові, у мовознавстві кваліфікують термінами.

Термін є розрядом спеціальної лексики. Будь-які одиниці спеціальної лексики протиставлені загальній лексиці внаслідок іншого, зумисно зміненого зв'язку з поняттям та номінованим об'єктом. Ці одиниці існують не в мові загалом, а в межах особливих підмов. Поняття «підмова» можна визначити як систему штучно культивованих тематично організованих спеціалізованих мовних засобів, меншу за обсягом, ніж національна мова, і підпорядковану їй. Значення терміна визначається його місцем у системі понять певної галузі знання [6, с. 8].

Одиниці спеціальної лексики близькі до одиниць загальної лексики граматично. Проте вони утворюють різні лексичні системи й розподіляються за різними предметно-поняттєвими полями. Окремі класи спеціальної лексики зазнають значних екстралінгвістичних впливів, які виявляються в їхніх поняттєвих і денотативних зв'язках. Чим інтенсивніше розвивається певна галузь знання, тим швидше формується її поняттєвий апарат і тим активніше створюються лексичні одиниці, які закріплюють у мовних формах досягнення людської думки [6, с. 10].

Принципова відмінність спеціальної лексики від загальної полягає у принципово іншому зв'язку з поняттям і номінованим об'єктом. Для слів загальної лексики він рівномірний. Спеціальній лексиці ж властиве або посилення зв'язку «слово – поняття», або посилення зв'язку «слово – номінований об'єкт». Звідси випливають інші особливості спеціальної

лексики [6, с. 14]. Вона орієнтується передусім на свій особливий денотат, не усвідомивши який, комуніканти не зможуть здійснити мовленнєвий акт [6, с. 16]. За терміном завжди стоїть предмет думки, але не думки взагалі, а думки спеціальної, обмеженої певним полем. Термін безпосередньо пов'язаний з науковим поняттям, будь-яка термінологічна система є продуктом раціонального штучного витвору спеціалістів [6, с. 18].

Будучи назвою поняття, термін не може мати безпосереднього зв'язку з конкретним предметом. Він гіпертрофовано поняттєвий. Тому, на перший погляд, може здатися неправомірним говорити про його денотат, а також його особливу, посилену денотативну спрямованість. Але в терміна особливий денотат – поняття. Отже, він має подвійний зв'язок з поняттям: і як з представником сфери мислення, ментальної аперцепції, і як з самим найменованим об'єктом, що перебуває в цій сфері [6, с. 18].

Денотат імені – це предмет, який має чітку відмежованість від інших і строго визначеність у певній мовленнєвій ситуації, а денотат терміна – це предмет думки, який не можна побачити, відчутти і для виявлення якого необхідна побудова *дефініції* [6, с. 30–31].

Терміни фінансового права є одиницями лексичної системи мови і у плані вираження нічим якісно не відрізняються від інших типів слів, оскільки вони акцентологічно, фонетично й структурно-граматично оформлені за законами конкретної мови, по-друге, їм, як і всім словам, властива номінативна функція, хоч називають вони, на відміну від останніх, не побутові реалії, звичайні предмети та явища, а наукові поняття. Оскільки терміни – це мовні одиниці лексичної системи, а кожна така одиниця є єдністю звукової і графічної форми та значення – специфічного мовного відбитку дійсності, то немає підстав заперечувати наявність у термінів лексичного значення. Значення терміна, як і значення будь-якої лексичної одиниці, є продуктом розумової діяльності людини, воно пов'язане з редукцією інформації людською свідомістю, з такими видами розумових процесів, як зіставлення, класифікація, систематизація, узагальнення.

Серед термінологічних систем української мови на сьогодні особливе місце посідає термінологія права, або правнича термінологія. Набір мовних одиниць, що відображають юридичні поняття й номінують законодавчі реалії, на сучасному етапі розвитку української лексики загалом став настільки об'ємний і строкатий, що процес їхнього виокремлення, опису, аналізу й систематизації набув широкого розмаху, об'єктивно оформленому в так звану «правничу лінгвістику». Правничу, або юридичну, лінгвістику трактують як міждисциплінарну галузь знань про взаємозв'язок мови і права, мовні засоби вираження прав, понять і категорій, мовностилістичні ресурси у правовій галузі.

Розвиток права завжди пов'язаний з обговоренням і формуванням термінології. Право як регулятор людської поведінки тим ефективніше

виконує свою роль, чим об'єктивніше і правильніше концептуально й лінгвістично виражені його констатації, приписи, дозволи й заборони. Необхідність осмислення юридичної термінології існує завжди, проте значення цієї необхідності зростає в періоди, коли підвищуються суттєві структурні зміни в праві, спричинені історичними потребами. У ці періоди необхідно особливо скрупульозно осмислювати й суть змін, які відбуваються, і значення відповідних термінологічних утворень [3, с. 1071].

Українська правнича термінологія набула значного розвитку в 90-х роках ХХ ст., що пов'язано як з екстралінгвальними чинниками (здобуття Україною незалежності і становлення української державності, демократичні зрушення, послаблення цензури, культурні контакти тощо), так і з посиленням уваги до проблем національної наукової термінології в її теоретичному та термінографічному виявах.

Становлення України як правової держави неможливе без реформування й удосконалення чинного законодавства в напрямку його відповідності міжнародним правовим нормам і законодавству Європейського Союзу. Українська правнича система, ґрунтуючись на принципово новій національній та державній основі, потребує адекватної її сучасної термінологізації з урахуванням специфіки національної мови та міжнародних стандартів, з орієнтацією на послідовне вживання термінів і термінології загалом та високий рівень мовної чистоти. Сучасне українське правниче термінознавство виходить із потреб державотворення, яке вимагає для широкого вживання в різних галузях права унормованої, кодифікованої термінології, оскільки термінологія права є однією з найважливіших ланок усієї інфраструктури національної правової системи. Точність і ясність правничих формулювань, їхнє адекватне мовне вираження, правильне й однозначне використання правничої термінології сприяє належному розумінню нормативно-правових актів і є важливою передумовою подальшого процесу чіткої інтерпретації та реалізації правових приписів. Тому не випадковим є ґрунтовне вивчення правниками теоретичних питань, пов'язаних з глибоким пізнанням природи терміна, його структури, системності, узаємозумовленості, логічної та предметної спрямованості, функцій, способів творення, джерел формування тощо.

На сьогодні проблема правничої термінології актуальна як у лінгвістиці, так і в юриспруденції. Тривають пошуки відповідних слів, які найкраще відображають суть правових категорій і явищ. Збагачення й розширення правничої термінології відбувається в різні способи, відходять застарілі терміни, з'являються нові на основі старих, конструюються неологізми, входять в обіг слова з побутової, наукової чи політичної лексики тощо. Основний фонд термінології права концентрований у законодавчих актах, які стають об'єктом дослідження лінгвістів і юристів. Саме нормативні законодавчі акти визначають термінологічні еталони та типи, на них

орієнтовані правотворчі органи, що приймають підзаконні акти. Джерелом основоположних термінів права є Конституція України, яка є відправним пунктом досліджень правничої терміносистеми.

Незважаючи на те, що в останні роки проблеми правової термінології звернули на себе увагу правознавців, варто відзначити, що сьогодні їхня актуальність не зменшилася не лише в аспекті складності, багатоплановості й новизни поняттєвого апарату, але й з погляду її обсягу [3, с. 1072].

А. Піголкін відзначає, що мова стосовно права виконує дві взаємопов'язані функції – відображувальну (виражає волю законодавця) та комунікативну (доводить цю волю до відома учасників суспільних відносин) [7, с. 8]. З огляду на таку особливість *правничий термін* може бути визначений як слово або словосполучення, що вживається в законодавстві і є узагальненим найменуванням юридичного поняття, має точний і визначений зміст, відрізняється змістовою однозначністю та функціональною стійкістю [7, с. 65]. Під *правничою термінологією*, відповідно, розуміємо шар лексики, яка обслуговує правознавство й пов'язана з юриспруденцією як наукою, фахом і галуззю професійної діяльності. Без правничих термінів неможливо забезпечити максимальну точність представлення законодавчої думки. Чим детальніше розроблена правнича система, ширше розвивається наука про право, тим досконаліша та точніша правнича термінологія. Професійне використання термінології забезпечує її інформативну якість, визначену стабільність знакових систем.

Правнича термінологія є однією з терміносистем, що найшвидше реагує на соціальні зміни в суспільстві; більшість правових понять, що сформувалися в останні десятиліття (*народна дружина, товариський суд*) стають історизмами, частина – набуває нового додаткового відтінку (*фонд, податок*), з'являються нові поняття, разом з термінами, що їх позначають, переважно іншомовним (*лізинг, грант*). Особливість термінології права порівняно з іншими термінологічними системами полягає також і у своєрідних словотворчих моделях, у характерному для неї співвідношенні іншомовних та національних елементів, у специфіці її становлення й розвитку тощо, проте попри визнання цих особливостей правничих термінів і досі немає чітких принципів та критеріїв класифікації правничих термінів у науковій літературі.

Більшість учених сповідує думку про поділ правничих термінів на три категорії за критерієм «зрозумілості» для тієї чи тієї частини населення: загальнозживані, спеціальні юридичні, спеціальні технічні [7, с. 70]. Правові терміни класифікують також за наявністю дефініцій, розрізняючи 1) загальнозживані, 2) загальнозживані, що мають у нормативному акті більш вузьке, спеціальне значення, 3) суто правові, 4) технічні.

Загальнозживаність є однією з основних ознак термінології права. Оскільки найрізноманітніші суспільні відносини є предметом правового

регулювання, то практично не існує такої сфери суспільного життя, якої воно не торкалося б прямо чи опосередковано. Тому в нормативних актах активно використовуваною є і спеціалізована, і побутова лексика, і терміни багатьох галузей знань, сфер діяльності, наукових дисциплін (економіки, історії, політики, медицини, техніки тощо).

Серед термінологічних одиниць права виділяють терміни точного значення та терміни, що виражають оцінні поняття. Зміст перших повністю залежить від закону й визначений ним. Позначаючи те чи те поняття, вони відображають об'єктивний зв'язок дійсності, і роль органу, що застосовує норми права з такими термінами, зводиться до того, щоб з'ясувати їхній зміст, констатувати відповідність ознак, понять, що ними позначаються з певним фактом, подією. Такі терміни становлять у мові права більшість, а їхнє функціонування засвідчує тяжіння мови законодавства до оптимальної термінологізації. В. Коган зауважує, що вживання в законі виключно термінів – це ідеал, до якого прагне право і якого ніколи не досягає через складність реальної дійсності, що становить предмет права та визначає його мету [4, с. 106].

Особливістю правничої термінології є її системність, тобто внутрішня узгодженість, зумовлена логікою самого права. Системність правничої термінології ґрунтується на системі співвідносних юридичних понять. Ця особливість полягає у взаємопов'язаності і взаємооберненості: усі нормативно-правові акти становлять певну взаємоузгоджену систему, водночас сам поняттєвий апарат нормативно-правового акта має складатися зі взаємопов'язаних термінів, які в поєднанні становлять єдине нерозривне ціле. Лише єдина система норм права виступає ефективним регулятором суспільних відносин. А тому можна говорити про систематизацію всього чинного законодавства та про систематизацію термінології кожного нормативно-правового акта.

Огляд основних теоретичних позицій щодо виокремлення, опису та аналізу правових термінів у мові засвідчує й переконує, що ці одиниці формують специфічну систему. Правнича терміносистема як складова частина загального термінологічного фонду становить складну організацію спеціальних одиниць, неоднорідну за своїм походженням та сутнісними характеристиками: «Чинне законодавство України являє собою певну систему, щось на зразок мозаїчного панно, яке закриває центральну частину єдиного правового поля країни і визначає кольорову палітру інших його частин. Саме в мозаїчному панно кожен кубик є самостійною й автономною частиною цілого. Водночас за кольором, розмірами і формою він настільки органічно пов'язаний з іншими частинами панно, що в сукупності, системі утворює завершений художній твір» [5, с. 52].

Завершеністю свого «художнього твору» правова терміносистема завдячує передусім своїм підсистемам, адже право як науку і як

соціальний феномен – регулятор суспільних відносин – складають саме вони. Підсистеми права – це його галузеві інститути, що регулюють певний тип однорідних відносин у суспільстві та мають власний, специфічний, предмет і методи реалізації (житлове право, господарське право, комерційне право тощо). Кожна з цих підсистем є необхідною значущою складовою права як такого, представляє феномен у межах правознавчої науки, є об'єктом дослідження як юристів-правознавців, так і лінгвістів, що досліджують мову цих об'єктів. Однією з найважливіших таких галузей сьогодні є фінансове право.

Фінансове право входить до так званої «родини» публічних галузей права, проте у зв'язку з особливим значенням фінансових відносин для функціонування держави, метод фінансово-правового регулювання має специфіку, властиву лише йому [2, с. 8].

Під *фінансовим правом* розуміємо сукупність правових норм, що регулюють суспільні відносини в галузі фінансової діяльності – безпосередньої мобілізації, розподілу, перерозподілу й використання централізованих і децентралізованих фінансових ресурсів держави задля забезпечення виконання нею своїх завдань і функцій [1, с. 589], а також контролю за рухом цих ресурсів, їхнім ефективним і цільовим використанням, емісії й обігу грошових знаків.

Відповідно, *термін фінансового права* – це одиниця спеціальної лексики (слово чи словосполучення), що відображає поняття про об'єкти фінансової і правової діяльності як взаємоперехресчених і взаємодоповнюваних галузей суспільного життя.

Терміносистема фінансового права визначена нами як сукупність співвіднесених з правовою наукою, узаємопов'язаних та корельованих термінологічних одиниць на позначення понять фінансової діяльності, узгоджених між собою на концептуальному й мовному рівнях. Термінологія фінансового права – це лексичний шар спеціальної підмови, кожна одиниця якого має певні обмеження для свого вживання й оптимальні умови для існування та розвитку. Терміни фінансового права як особливі лексичні одиниці неодмінно пов'язані з поняттями двох галузей знання – фінансів і права, формують чітко окреслену термінологічну систему.

Отже, концептуальною основою української терміносистеми фінансового права є поняттєвий апарат фінансів як суспільних відносин у державі та права як системи цих відносин в Україні. Цей поняттєвий апарат через динамічні процеси в його формуванні та перетини в галузі економіки, бізнесу та державного господарства став базою для виникнення термінології фінансового права як окремої й самодостатньої лексичної підсистеми, що має на меті об'єктивну номінацію нових феноменів, адекватну мовну інтерпретацію усталених явищ у сфері грошових відносин, які підлягають певним законам з боку права і регулюються правовими відносинами.

Терміни фінансового права представляють різні семантичні категорії і диференціюються за змістом. Наприклад, одні формулюють поняття конкретних видів фінансової діяльності (*аудит, фінансування, видатки* тощо), інші – поняття фінансових операцій (*валютування, кредитування, оподаткування* та ін.), треті – поняття певних видів фінансових утворень (*банк, ринок, біржа*), четверті – містять визначення особливостей фінансових явищ (*бюджет, прибуток, емісія* та ін.).

Одиниці мовного фонду, які виконують спеціалізовану роль позначення фінансово-правових явищ, мають амбівалентний характер. З екстралінгвального погляду такі терміни, будучи юридичним засобом відображення явищ, процесів і потреб фінансової діяльності держави, включені до правового механізму регулювання фінансових відносин. Юридична природа фінансово-правових дефініцій зумовлена їхньою внутрішньою правовою характеристикою, що відображає індивідуальні ознаки відповідного фінансово-правового явища, а також системними взаємозв'язками з іншими елементами механізму фінансово-правового регулювання. З лінгвістичного ж погляду фінансово-правові терміни є систематизованою складовою загального термінологічного фонду національної мови з відповідною когнітивною основою. Денотатами цих номенів в українській мові є фінансово-правові поняття, зафіксовані в численних нормативно-правових документах.

У фінансовому законодавстві застосовують різні способи формування поняттєво-термінологічного апарату: як використання понять і термінів, раніше визначених в інших галузях законодавства, у тому значенні, у якому вони використовуються в цій галузі, так і використання спеціальних понять і термінів, визначених саме фінансовим законодавством, що не виключає їхнього використання іншими галузями законодавства. Між цими одиницями існують різні термінотворчі зв'язки та родо-видові відношення; у цій системі функціонують як терміни, які не мають дефініції в законі, так звані «тимчасові», так і терміни, що мають багатовікову традицію вживання, серед яких є терміни загальноновживані та вузькоспеціалізовані, запозичені з римського права або з інших правових систем. Проте в основному вони продукуються за слово- і термінотворчими типами та підпорядковуються загальним мовним тенденціям: зростання термінотворчих ресурсів і спеціалізації термінотворчих засобів, що створені на їх основі, тенденції до гніздового термінотворення тощо.

Література

1. Большой юридический словарь / [Ред. А. Я. Сухарев, В. Е. Крутских]. – М. : ИНФРА-М, 2002. – 704 с.
2. Воронова Л. К. Фінансове право України : [підручник] / Лідія Костянтинівна Воронова. – К. : Прецедент, 2006. – 440 с.
3. Законодательная дефиниция : логико-гносеологические, политико-юридические, морально-психологические и практические проблемы : [материалы

Международного «круглого стола» (Черновцы, 21–23 сентября 2006 года)] / [Ред. П. С. Пацуркивский, Г. О. Матюшкин]. – Нижний Новгород : Нижегородский исследовательский научно-прикладной центр «Юридическая техника», 2007. – 1456 с.

4. Коган В. М. К вопросу о формализации отрасли права / В. М. Коган // Вопросы кибернетики и права. – М. : Наука, 1967. – С. 104–110.

5. Навроцкий В. О. Наступність кримінального законодавства України : порівняльний аналіз КК України 1960 р. та 2001 р. / В. О. Навроцький. – К., 2001. – 272 с.

6. Суперанская А. В. Общая терминология : терминологическая деятельность / Суперанская А. В., Подольская Н. В., Васильева Н. В. – [3-е изд.]. – М. : URSS, 2008. – 288 с.

7. Язык закона / С. А. Боголюбов, И. Ф. Казьмин, М. Д. Локшина и др. ; [ред. А. С. Пиголкина]. – М. : Юридическая литература, 1990. – 189 с.